

Лекція № 9.

Тема. Позакласні заняття

1. Види та значення позакласних занять.
2. Індивідуальні позакласні заняття.
3. Групові заняття. Гуртки юних натуралістів.
4. Масові позакласні заняття.
5. Факультативні заняття.

1. Види позакласних занять. Позакласні заняття є формою різної організації добровільної роботи учнів поза уроком під керівництвом учителя для збудження і прояву їх пізнавальних інтересів і творчої самодіяльності, для розширення і доповнення шкільної програми з біології. Позакласна форма занять відкриває широкі можливості як для прояву педагогічної творчої ініціативи вчителя, так і для різноманітної пізнавальної самодіяльності учнів і, основне, їх виховання.

Позакласні форми занять дають змогу виховувати в школярів науковий світогляд, культуру праці і любов до природи та сприяють розвитку пізнавальних інтересів, навичок, самостійних спостережень та ініціативи.

У всіх видах позакласної роботи проводиться єдиний принцип *виховуючого навчання*, що здійснюється у системі і розвитку.

Усі види позакласних занять пов'язані між собою і доповнюють один одного. Ті чи інші види роботи виникають у школах іноді стихійно й існують ізольовано, проте спостерігається природна педагогічна закономірність у встановленні взаємозв'язку між ними. Інтерес до роботи з живими рослинами і тваринами виникає здебільшого під час уроку, і особливо зацікавлені учні крім робіт за завданнями учителя, обов'язкових для всіх, добровільно виконують складніші завдання.

Учнів, що особливо цікавляться курсом, учитель об'єднує в гурток юних натуралістів. Результати роботи юннатівського гуртка або групи учнів, що працюють над створенням навчальних посібників, учитель прагне зробити надбанням усіх учнів не тільки під час уроку, а й під час масових заходів: вечорів, конференцій, виставок тощо.

Таким чином, і під час позакласних занять здійснюється прямий і зворотний зв'язок з уроком.

Інтереси учнів часто бувають надзвичайно вузькими, обмежені колекціонуванням, любительським ставленням до окремих тварин. Завдання педагога - розширити інтереси учнів, виховати освічену людину, яка любить науку, уміє досліджувати природу.

Види позакласних робіт дають змогу вести учнів від індивідуальної роботи до роботи в колективі, причому остання набуває суспільного спрямування, що має велике значення для виховання.

- 2. Індивідуальні позакласні заняття.** Завжди у класі є учні-любители,

які добровільно беруть в учителя завдання для роботи вдома або у шкільному куточку живої природи. Вчитель дає вказівки щодо проведення дослідів удома або у куточку живої природи, або на шкільній ділянці, для проведення влітку спостережень, поза обов'язковими класними завданнями, пов'язаними з програмою. Індивідуальні позакласні заняття по суті є добровільною різновидністю домашніх і позаурочних робіт.

Позакласне читання розвиває мислення учнів, підвищує інтерес до предмета. Поряд з усіма шкільними заходами воно виховує прагнення до постійного спілкування з книгою, що надзвичайно важливо у вихованні нашої молоді.

Учням старших класів іноді важко читати наукові книги. Тому спочатку їм рекомендуються книги белетристичного, напівбелетристичного характеру, художні, науково-популярні і нарешті, окремі частини з наукових книг. Звичайно, при цьому не можна не враховувати індивідуальність учнів, їхній розвиток, інтереси, підготовленість.

Керівництво позакласним читанням вимагає знання науково-популярної і художньої літератури для дітей. Рекомендуючи ту чи іншу книжку, вчитель повинен знати її переваги і недоліки, попереджаючи про них учнів. Рекомендуючи книги, слід звертати серйозну увагу на неправильні антропоморфічні твердження і висловлювання, що допускають ряд авторів. Книги для читання учням рекомендують, головним чином, у зв'язку з вивченням під час уроку відповідного матеріалу. У кабінеті можна влаштувати стенд-виставку, на якому демонструють книги, альбоми з відгуками учнів. Інтереси до читання в учнів індивідуальні, і тому не можна ставити однакових вимог, проте при певному диференціюванні вони можуть бути поставлені кожному.

Учнів старших класів треба привчати до читання першоджерел. Робота над першоджерелами має особливе значення для учнів 10-11 класів. Її починають під час уроку за допомогою прочитування, розбирання і обговорення цитат з першоджерел. Роботу над уривками із першоджерел проводять так. Учням під час уроку у зв'язку із загальним ходом його роздають спеціально написані на карточках цитати з творів Ч. Дарвіна, К.А. Тімірязєва та ін., дають запитання для роботи над текстом. Потім робота ускладнюється: учням пропонують прочитати вибрані місця з книг у зв'язку з виучуваним за програмою питанням або у зв'язку з роботою у живому куточку; окремим учням доручають доповіді за цими творами. Деякі з них виявляють бажання читати не тільки рекомендовані розділи, а й весь твір. Тоді вони читають за особливими індивідуальними планами, а результати роботи їх над книгою у вигляді невеличких повідомлень на уроці про прочитане робляться надбанням усього класу.

У роботі з позакласного читання учителеві біології необхідно підтримувати тісний зв'язок із шкільною бібліотекою: враховувати наявність потрібних книг і попит на них серед учнів; разом з бібліотекарем влаштовувати виставки рекомендованої літератури і вечори обговорення книг на певну тему.

3. Групові заняття. Гуртки юних натуралістів. Серед позакласних занять з біології основне місце займає *гурток юних натуралістів* як основне ядро при організації всіх інших заходів.

У шкільні практики часто вважають різноманітні роботи з біології, що виконуються групою учнів після уроків, заняттями юннатів, хоч вони здебільшого є позаурочними.

Мета гуртка юних натуралістів - зацікавити учнів біологією, поглибити і розширити їхні знання, виробити у них навички спостереження і експериментування і сприяти вихованню наукового розуміння природи.

Робота в гуртку юннатів проводиться систематично, за певним планом з добровільним, але постійним складом учасників.

У практиці шкіл є: в початковій школі - *загальний юннатівський гурток*, у основній і старшій - *спеціальні позакласні гуртки*. Наприклад, у 10-11 класах - гурток юних біологів. Хоч усі вони називаються юннатівськими гуртками.

Такий розподіл диктується рівнем знань, набутих з курсу, і різницею у віці учнів. Інтереси ж в учнів (за невеликим винятком) непостійні: вони виникають при вивченні одного курсу, а потім змінюються новими. Звичайно, між усіма гуртками повинен бути зв'язок, наступність у роботі і кооперування під час проведення спільних масових заходів і суспільно-корисної праці. Проте часто учні старших класів продовжують займатися ботанікою і зоологією відповідно до своїх інтересів.

Враховуючи психологічні особливості учнів 10-11 класів, можна ставити їм віддалену за часом мету, але не можна доручати одноманітну роботу. Кількість учнів у гуртку звичайно не більш як 15-20 чоловік. Якщо бажаних більше, то організовують дві групи, що працюють у різний час. Заняття з гуртком, як показує досвід багатьох шкіл, краще проводити два рази на місяць.

До групових позакласних занять можна віднести добровільну роботу учнів, так званих асистентів або лаборантів, з обладнання біологічного кабінету.

4. Масові позакласні заняття. Гурток юннатів, група асистентів кабінету включають невелику кількість учнів, і учитель, для того щоб впливати на весь колектив учнів, організовує масові заняття.

Позакласні біологічні екскурсії можна проводити з усіх біологічних предметів на найрізноманітніші теми.

Влітку особливо цікаві багатоденні біологічні екскурсії, які учні називають експедиціями. Багатоденні експедиції можуть бути комплексними і спеціальними. Комплексні експедиції влаштовують з "дослідження" ряду переважно краєзнавчих питань з розділів біології, географії, з питань історії краю і фольклору. У керівництві експедицією беруть участь кілька викладачів-предметників (переважно біолог і географ). При цьому зручно розбити учнів на загони. Експедиція пересувається пішки або, якщо є можливість, на човнах за течією річки.

Одне із завдань виховання учнів - привчити їх ділитися своїми знаннями з іншими. Для цього вони повинні любити наукову книгу і вміти робити доповіді, які б пропагували біологічні знання. Одним з кращих емоційних видів такої виховної роботи є *наукові вечори і конференції* з цікавих для учнів питань біології. Вони мають великий виховний вплив не тільки на слухачів, а й на виконавців.

Конференція або вечір включає кілька 5-10-хвилинних доповідей. Невеликі доповіді легше готувати і слухати. До доповідей готують ілюстративні матеріали: "дослідницькі роботи" самих учнів, рисунки, креслення, таблиці, колекції, діапозитиви і кінофільми. Такі конференції і вечори, залежно від теми, можна влаштовувати або тільки для членів гуртка, або для певних класів, або, нарешті, всієї школи. На них слід запрошувати батьків учнів, що сприяє більшій урочистості, підвищує відповідальність учнів за доручену справу, а також цікаво і корисно для дорослих.

Наукові вечори на відміну від конференції включають елементи більшої художності. Наука і мистецтво споріднені один з одним: наука впливає на розум, мистецтво - на почуття людини. У вихованні гармонійно розвинутої особи таке поєднання відіграє позитивну роль, сприяючи загальнокультурному розвитку.

До наукових вечорів включають як ілюстрації до доповідей декламування і читання, музику, спів і в ряді випадків кіно. Композиція наукового вечора будується так, щоб "наукова доповідь" супроводилась читанням художніх творів. Все це викликає більше асоціацій, загострює увагу, сприяє кращому сприйманню і запам'ятовуванню наукових даних. Проте при цьому слід твердо пам'ятати, що це не літературно-художній концерт, а біологічний вечір, на якому головне - *пізнавальний науковий матеріал і результати досліджень учнів*.

Мета наукових вечорів - привернути увагу до наукового питання, зацікавити ним, наштовхнути на самостійне читання науково-популярних книг. На науковому вечорі влаштовують виставку таблиць, рисунків, дослідів, живих рослин і тварин, книг.

Важливе і оформлення вечора. Сцену прикрашають рослинами, на стінах розвішують карти, портрети, картини, що відповідають темі вечора. По ходу доповідей швидко замінюють таблиці.

У підготовці до вечорів важливо залучити більше учнів: одні готують доповіді та ілюстрації до них, другі пишуть замітки для спеціального випуску бюлетеня, треті організують виставку книг, а також самостійних робіт учнів (спостережень, дослідів, звітів про екскурсії, рефератів).

Внаслідок самостійної роботи учнів під час уроків, на позаурочних і позакласних заняттях нагромаджується цікавий матеріал, який з педагогічною метою важливо показати усім учням на *виставі*. Творча праця учнів відбивається у зошитах, гербаріях, колекціях, саморобних приладах, оригінально поставлених дослідах, у виконаних у тій чи іншій формі літніх завданнях.

Для виставок готують кілька екскурсиводів з учнів, які дають пояснення щодо виставки, користуючись експонатами як ілюстрацією до основних положень бесіди. "Винахіднику" будь-якого приладу або тому, хто поставив цікавий дослід, екскурсивод надає самостійне слово для пояснень.

На виставку запрошують учнів своєї школи, їхніх батьків і особливо учнів інших шкіл. Після закінчення виставки журі (учителі біології і комітет виставки) преміюють учнів, що подали кращі експонати, грамотами, книгами, інструментами, рослинами.

Натуралістичні кампанії не тільки форма масової позакласної роботи, а й суспільно корисна праця учнів.

Найпоширеніші теми кампаній пов'язані з охороною природи: Тиждень лісу, Тиждень саду, День птахів тощо. Ці кампанії звичайно закінчуються святом для учнів. У кампанії повинні брати участь учасники гуртків юних натуралістів, клас, що проходить відповідний розділ програми, і школа в цілому.

5. Факультативні заняття проводяться з невеликими групами учнів за особливими програмами Міністерства освіти або, якщо їх немає, за складеними учителем. Мета їх - дати учням знання і практичні уміння з різних видів біологічної науки в обсязі, що значно перевищує шкільну програму. Ці заняття мають значення для професійного орієнтування учнів, оскільки на факультативні курси записуються ті, хто збирається працювати або продовжувати освіту в спеціальних навчальних закладах (біологічних, сільськогосподарських, медичних).

Відвідування факультативних занять для учнів, що записалися, обов'язкове. Заняття проводяться за твердим розкладом, і проведення їх оплачується. Факультативні заняття - переважно лекції вчителя, семінари і практичні роботи. У ряді шкіл факультативні заняття проводяться співробітниками вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ з використанням відповідних лабораторій і обладнання. Є програми і посібники таких факультативних курсів: фізіологія рослин, фізіологія людини, фізіологія тварин, фізіологія вищої нервової діяльності і психологія. В окремих школах проводяться факультативні курси геології, лісового господарства, мікробіології.

Факультативні курси зближує з позакласними заняттями те, що вони вивчаються добровільно у доповнення до шкільних предметів.